

En etik för arkivet?

Andrés Brink Pinto

Om polisrapporter och pojkprostituerade

Polisförhör är ett centralt källmaterial i mitt pågående projekt ”Panoptikon i pissoaren” (VR 2018-01161), som berör Stockholmspolisens arbete för att bekämpa så kallad kriminell homosexualitet under framför allt 1950-talet.¹ Valet av källmaterial knyter an till en historievetenskaplig tradition att undersöka underordnade och marginaliserade gruppers historia genom de fåtaliga spår de lämnat efter sig. Metodologiskt präglas traditionen av en läsning av källorna mot strömmen (*against the grain*) där historikern försöker gå bortom källornas egen förståelse av ett socialt fenomen – i mitt fall män som haft sex med andra män – för att få en glimt av en levd förfluten verklighet och hur den har erfारits av de människor som utsatts för maktens ingripande granskning och disciplin.²

När jag klev in på det stora polishuset på Kungsholmen för att börja närläsa förhör med misstänkta män kände jag mig väl rustad för uppgiften. Förutom en beviljad ansökan till Vetenskapsrådet hade jag, vis av erfarenheter från tidigare projekt, i förväg gått igenom etikprövning och även där fått en beviljad ansökan. Jag var självfallet medveten om att detta är ett källmaterial som producerats i skärningspunkten mellan njutning och smärta, som historikern Matt Houlbrook formulerar det, men tänkte att den socialhistoriska grundhållning av solidaritet med underordnade grupper

1 Denna text är skriven inom ramen för detta projekt. Jag vill tacka Robert Nilsson Mohammadi och Johan Pries för kloka kommentarer på tidigare utkast av den.

2 Jämför med Rodney Carter, ”Of things said and unsaid. Power, archival silences, and power in silence”, *Archivaria* 2006:1; Matt Houlbrook, *Queer London. Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis 1918–1957*, Chicago 2005, s. 5–8; Jennifer V. Evans, ”Bahnhof boys. Policing male prostitution in post-nazi Berlin”, *Journal of the History of Sexuality* 2003:4; Jens Rydström, *Sinners and Citizens. Bestiality and Homosexuality in Sweden 1880–1950*, Chicago 2003, s. 18–22.

jag fått i min forskarutbildning skulle räcka för att på ett respektfullt sätt kunna behandla källorna, och därmed människorna vars spår de bär. Min förväntan var att njutningen skulle vara mellan förhållandevis jämbördiga män och att polisen skulle stå för den smärta källorna bar.

Samkönat sex avkriminaliserades visserligen i princip 1944, men lagen behöll ett undantag i form av en högre lovlighetsålder. Sex mellan två män – för det var i princip uteslutande män som var föremål för polisens intresse – där den ena parten var under 18 var fortfarande olagligt. Här kanske jag också blev lite lurad av läget i tidigare forskning, som beskrivit relationen mellan dem som sålde och dem som köpte sex som en relativt oproblematiske del av en sexuell kultur före den moderna homosexualiteten.³

I mitt källmaterial framträder dock en delvis annan bild. Som led i utredningarna var polisen noga med att slå fast vem som hade gjort vad och med vem, vilket ger en nära bild av tidens (homo)sexuella kultur. Polisen ställde också närgångna frågor om de inblandades sexuella identifikation på en Kinsey-skala och var väldigt noggranna med att slå fast om de unga män som sålt sex – dem som lagen var tänkt att skydda – fått någon sexuell njutning av de olagliga handlingarna. I förhören vinnlade sig vanligen de ofta socialt utsatta och stundtals småkriminella unga männen att slå fast sin självupplevda heterosexualitet och en likgiltighet gränsande till äckel inför de sexuella handlingar de varit del av. Men bland polisutredningarna finns även ömma kärleksbetygelser i brevform från unga män som drömmer om den dag de fyller 18 och kan få vara med sin äldre partner, så väl som självvald identifikation som homosexuella samt ett erkännande av den njutning de sexuella mötena skänkt. I en handfull av de förhör jag läst släpper den unga sexsäljaren garden och erkänner obehag och utsatthet i situationer som vi nog idag hade förstått som våldtäkt. Vidare framkommer berättelser om manipulativa äldre män som hänsynslöst utnyttjar mycket sårbara och socialt utsatta ynglingar som stundtals var mycket unga.⁴

Ställd inför mötet med ett källmaterial som var mer komplext, och mer sårigt, än jag kanske förväntat mig insåg jag ett behov av att inför mig själv reda ut en möjlig etisk hållning. Delvis tror jag att detta behov kommer ur en upplevelse av att den bredare akademiska gemenskapen av historiker saknar ett levande samtal om etik i relation till vår forskning, och särskilt då med fokus på de speciella utmaningar arkivet ställer. Syftet med denna text

3 Se t.ex. Houlbrook 2005, s. 167–194; Arne Nilsson, *Såna och riktiga karlar. Om manlig homosexualitet i Göteborg decennierna kring andra världskriget*, Göteborg 1998, s. 10–17, 125–130.

4 Detta bygger på en samlad bild av samtliga polisutredningar om kriminell homosexualitet från åren 1951–1953, samt nedslag i utredningar från åren 1954–1965, som finns i polismyndighetens arkiv.

är därför att bidra till ett samtal om en etik för arkivet genom att resonera kring tre möjliga etiska grundhållningar i mötet med arkivet: processetik, omsorgsetik och dygdetik.

Problemet med etikprövning som process

Under de senaste decennierna har den formella etikprövningen kommit att utsträckas till allt fler discipliner, för att till viss del börja nå arkivforskande historiker under de senaste tio åren. I skrivande stund sker processen vid Myndigheten för etikprövning, och det är värt att notera att myndigheten de senaste åren tagit på sig en mer aktiv roll att också utöva tillsyn av hur processen efterlevs. Eftersom jag visste att delar av mitt källmaterial med största säkerhet skulle innehålla det lagen definierar som känsliga personuppgifter, till exempel uppgifter om individers brottslighet eller sexuell läggning, samt att det inte är orimligt att tro att de yngsta personer som omnämns fortfarande är i livet, ansökte jag om en etikprövning i enlighet med lagen om etikprövning (SFS 2003:460). Jag hade också förhoppningen att etikprövningen och det beslut myndigheten sedan fattade skulle ge mig vägledning i hur jag kunde hantera mitt källmaterial på ett etiskt sätt.

Om ansökningsprocessen finns det mycket att säga, och det är enkelt att uppgivet skratta åt absurditeten i den.⁵ För det första är den knappast anpassad för forskning i humaniora. Många frågor visar att processen, och för den sakens skull även lagen, är tydligt anpassad för i första hand medicinsk forskning och kanske i en ganska avlägsen andra hand för positivistisk samhällsvetenskap. Fördelen för en historiker är så klart att mycket går att lämna blankt eller mycket kort kommenterat. Nej, jag hade inte för avsikt att utföra försök på människor och såg inget behov av att göra en plan för hur radioaktivitet skulle hanteras på ett säkert sätt i relation till forskningspersoner.

Annat krävde lite större akrobatik. Var till exempel döden ett tillstånd som förhindrade de beforskade personerna att lämna samtycke (det var det) och kunde forskningens betydelse motivera ingreppet mot den personliga integriteten i händelse att de som förekom i materialet fortfarande levde (det gick etikprövningsmyndigheten med på). Här var jag också hjälpt av att polismyndigheten bara gav tillgång till källmaterialet mot förbehåll att jag absolut inte kontaktade eller efterforskade personer som förekom. Polisens förbehåll hjälpte mig också runt problemet med att söka informerat samtycke hos dem som eventuellt fortfarande lever.

5 Curtis Fogel, Andrea Quinlan, Liz Quinlan & Qianru She, "Ethical issues in socio-historical archival research. A short skit", *Research Ethics Review* 2010:3, s. 91–94.

I sak är jag självfallet för att deltagare i en forskningsstudie endast deltar på grundval av informerat samtycket. Men samtidigt är kravet tydligt förankrat i en ontologi där autonoma liberala subjekt kan fatta helt informerade beslut, och är bärare av en omedierad kunskap som forskaren förväntas kunna ta till sig via korrekt konstruerade frågor (som dessutom ofta ska lämnas in i förväg som del i etikprövningen, i form av intervjuguider eller liknande). Denna ontologi är, som bland andra historikern Malin Thor Tureby konstaterat, svårförenlig med det öppna och relationella sökandet efter mening som karakteriserar mycket muntlig historia och etnografi.⁶ Arkivet är knappast heller en neutral plats dit historikern kan söka sig för att hämta enkla sanningar om det förflutna. Alla som kommit ur arkivet med en känsla av att källorna stretat emot, gjort motstånd eller visat en annan väg än den historikern tänkte sig före inträdet (nedstigandet?) i arkivet kan nog känna igen känslan av att också denna typ av historisk kunskap skapas relationellt, låt vara att det är i relation till arkivhandlingar och de urvalsprocesser som skapat arkivet snarare än till levande människor.⁷

Som historiker med huvudsakliga källor i arkiven funderar jag också på vem det är som egentligen förväntas kunna ge samtycke. Att deltagare i en studie som direkt berör dem i nuet, till exempel en muntlig historikers intervjuer, ska och kan ge samtycke är uppenbart. Men jag är inte lika säker på att någon som lever idag är privilegierad att ge samtycke till att en historiker arbetar med arkivmaterial om den personen. Även om jag fått söka upp någon som var i tonåren i början av 1960-talet, och därmed kring 75 år gammal idag, är jag inte helt övertygad om vad ett sådant samtycke hade varit värt. Eller snarare, som weibullskt källkritiskt skolad historiker privilegierar jag typiskt sett inte levande människors berättelser om något decennier i efterhand över de spår de lämnat efter sig i samtida källmaterial (givet att den historievetenskapliga fråga som ska besvaras är placerad i det förflutna), så varför ska jag då privilegiera deras bedömning om detta förflutna kan beforskas? Det förflutna är ett temporalt tillstånd vi inte kan befinna oss i och frågan är om inte en sådan åtskillnad också bör gälla för det förflutnas människor oavsett om de lever idag eller inte.

- 6 Malin Thor Tureby, "Makten över kunskapsproduktionen. Den institutionaliserade etikprövningen och humanistisk och kulturvetenskaplig forskning", *Kulturella perspektiv* 2019:1–2; Johanna Sköld, Karin Osvaldsson Cromdal & Klara Andersson, "Letters intended for someone else. Ethical reflections on access to historical experience in private collections", blogpost, <https://familysecrecy.sites.ku.dk/letters-intended-for-someone-else-ethical-reflexions-on-access-to-historical-experience-in-private-collections/> (2021-09-21).
- 7 Liz Stanley, "Archival methodology inside the black box", i *The Archive Project. Archival Research in the Social Sciences*, Niamh Moore, Andrea Salter, Liz Stanley & Maria Tamboukou (red.), London 2017, s. 59–65; Arlette Farge, *Smaken av arkivet*, Göteborg 2019, s. 83–87; Sara Edenheim, "Arkivfantasier", *Lychnos* 2013, s. 235–239.

I slutändan fegade jag ur. I stället för att lyfta de egentliga etiska svårigheter och utmaningar jag såg – och ser – i mitt material valde jag att förhålla mig helt instrumentellt till etikprövningsmyndigheten. Den ville veta hur jag skulle ge ut information om projektet, hur jag skulle säkra samtycke och hur jag skulle hantera data. Då jag inte kunde kontakta personer som eventuellt fortfarande levde (och så klart inte dem som var döda) lovade jag att sprida en mer generell information om projektet via min personliga sida på institutionens utåtriktade hemsida. Vidare kom jag, som beskrivet ovan, runt kravet på samtycke genom polisens förbehåll. Slutligen då frågan om hur data skulle hanteras. Till skillnad från mycket annan samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning skapar historisk forskning i arkiv inga nya data; de källor som används finns redan i arkivet och hur den informationen ska hanteras är arkivets ansvar. Samtidigt finns det anledning för historiker att fundera lite mer på hur vi tar med oss information från arkiven. I normalfallet genomför en myndighet en sekretessprövning när någon begär ut handlingar som innehåller känsliga personuppgifter. För historiker som är anställda på ett universitet finns dock ofta möjligheten att få ta över sekretessen i enlighet med lagen om offentlighet och sekretess, då universiteten är statliga myndigheter.⁸ Det är självfallet praktiskt, och möjliggör att vi kan ta med oss kopior på stora mängder källmaterial från arkivet, men ställer också krav på att den informationen hanteras på ett säkert sätt.

För min del innebar det att jag förbehållit mig att endast exciperera från brottsutredningarna. Vidare gör jag detta på en bärbar dator som aldrig varit i kontakt med internet, som förvaras i ett låst säkerhetsskåp på institutionen när jag inte arbetar med materialet. Jag exciperar på ett sätt som utelämnar så mycket personliga detaljer att identifiering av de personer som förekommer förhoppningsvis är omöjlig. Slutligen kodar jag mina excerpter och använder koden när jag hänvisar i projektets kommande publikationer. Den som i efterhand vill granska min akribi behöver med andra ord begära tillgång till kodnyckeln (som ska arkiveras när projektet är avslutat) och sedan begära tillgång till handlingarna hos polisen. Jag kommer radera alla mina excerpter när projektet är avslutat. Förfarandet är omständligt, men säkrar förhoppningsvis en hög grad av konfidentialitet kring de känsliga personuppgifter som förekommer i mitt källmaterial.

Däremot kan jag inte med säkerhet säga att detta förfarande av konfidentiell datahantering egentligen hjälper mig med underliggande etiska frågor. Eller snarare: att jag underkastat mig en etikprövning som uppenbart är utformad med andra typer av forskning i åtanke och en etikprövningslag som endast skyddar levande människor ger mig inte tillräcklig vägledning

8 II kap. 3 § SFS 2009:400.

för att möta de etiska problem och utmaningar vi ställs inför i mötet med arkivet. Thor Tureby argumenterar också övertygande för att lagen behöver ändras för att bättre passa forskning med andra ontologiska grundvalar än den positivistiska medicinens.⁹

När jag som historiker arbetar med arkivmaterial närmar jag mig det som om att det enda som finns är källmaterialet. Därmed gör jag ingen skillnad på källmaterial producerat av människor som nu är döda och källmaterial producerat av människor som fortfarande är i livet. Historikern Sara Edenheim menar att detta förfarande är ett sätt att söka besvärja vår egen dödsångest, att vi som historiker tar på oss rollen av att vara de som kan få det döda att tala (väl medvetna om att de döda egentligen är bortom vår räckvidd).¹⁰ Det är möjligt sant, men jag vill också mena att min metod förvandlar levande människor till döda. Eller åtminstone att min metod gör att jag närmar mig materialet i arkivet som kvarlevor efterlämnade av människor som inte längre är ibland oss.

Går vi till lagen om etikprövning påbjuder den att jag ska göra skillnad mellan levande och döda människor. Levande människor är forskningspersoner som ska skyddas mot skada, och vars personuppgifter ska behandlas med försiktighet (eller, får jag ibland känslan av i etikprövningsprocessen, helst inte alls). Döda människor är inte forskningspersoner, och kan därmed i lagens mening inte skadas av historisk arkivforskning. För mig ställer detta till det. Min metod gör ingen skillnad på om personer som finns i arkivmaterialet lever. Och jag tror det är få historiker som menar att döden i sig ger oss ett *carte blanche* att behandla det förflutnas människor helt efter eget huvud. Det är med andra ord för mig uppenbart att arkivhistorikern inte får någon meningsfull vägledning av den formella etikprövningsprocessen, varför vi behöver föra ett levande samtal om etiska frågor inom historievetenskapen.¹¹

Den solidariska positionen – omsorgsetik

När jag försöker förklara för grundstudenter i genusvetenskap varför vi behöver genushistoria brukar jag ta min utgångspunkt i E.P. Thompsons klassiker *The Making of the English Working Class*. Där sammanfattar han sitt projekt, och i någon mening hela sin forskargärning, som en vilja att rädda:

the poor stockinger, the Luddite cropper, the "obsolete" hand-loom weaver, the "utopian" artisan, and even the deluded follower of Joanna

9 Thor Tureby 2019, s. 26.

10 Sara Edenheim, *Anakronismen. Mot den historiska manin*, Göteborg 2011, s. 15–16.

11 Jämför Zacharey M. Schrag, "The case against ethics review in the social sciences", *Research Ethics Review* 2011:4, s. 120–131.

Southcott, from the enormous condescension of posterity. Their crafts and traditions may have been dying. Their hostility to the new industrialism may have been backward-looking. Their communitarian ideals may have been fantasies. Their insurrectionary conspiracies may have been foolhardy. But they lived through these times of acute social disturbance, and we did not. Their aspirations were valid in terms of their own experience; and if they were casualties of history, they remain, condemned in their own lives, as casualties[.]¹²

Positionen var även central för framväxten av kvinnohistoria som fält, och i synnerhet den tidigare historieskrivning som tog utgångspunkt i en ståndpunktsepistemologi där det förflutnas kvinnors erfarenhet förstås som en källa till historisk kunskap.¹³ I en mer samtida svensk kontext har historikern Ulrika Holgersson tagit en tydlig position för att (genus-) historisk forskning bör fortsätta lyfta fram enskilda kvinnoöden och kollektiva erfarenheter.¹⁴ Perspektivet har också problematiserats, till gränsen till avfärdande.¹⁵ I en svensk kontext formulerades detta avståndstagande kanske mest inflytelserikt av historikern Yvonne Hirdman som beskrivit positionen som berättelser om en total underordning, i ett argument till förmån för en mer teoridriven genushistoria.¹⁶

Jag vill dock mena att vi, trots att teoretiska och etiska resonemang är dolda för läsaren, bör förstå E.P. Thompsons grundhållning, och i förlängningen mycket av socialhistoriskt influerad (kvinno)historia, som ett etiskt ställningstagande. Det förflutna är fullt av människor som avfärdats eller ignorerats av vår samtid, och då är det historikerns uppgift – ja, nästan skyldighet – att lyfta fram alla dessa nedtrampade och bortglömda människor för att i efterhand ge dem om inte upprättelse så i varje fall ett återställande av deras människovärde genom att behandla deras handlingar och tanke-system som begripliga utifrån deras erfarenheter.¹⁷ Jag uppfattar också den starka kvinnohistoriska traditionen som driven av en stark vilja, ett starkt begär, att lyfta upp och synliggöra kvinnor som historikerna menade tidigare inte tillätits ta plats i tidigare historieskrivningar. En likande karakteristik kan

12 E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, London 1991, s. 12.

13 Jämför Joan W. Scott, "Women in history. The modern period", *Past & Present* 1983:4.

14 Ulrika Holgersson, "Herstory revisited", *Scandia* 2012:2; Ulrika Holgersson, "Att skriva om kvinnor efter den språkliga vändningen", *Historisk tidskrift* 2021:2.

15 Se till exempel Joan W. Scott, "The evidence of experience", *Critical Inquiry* 1999:4.

16 Yvonne Hirdman, "Vad är kvinnohistoria?", i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Sonja Falk-Thaning (red.), Stockholm 1992.

17 Jämför Farge 2019, s. 26.

nog sägas gälla för många typer av historievetenskap med fokus på tidigare undertryckta grupper, som tidig homohistoria.

För mig kopplar också denna förståelse av meningen med att över huvud taget ägna oss åt historia som vetenskap till en omsorgsetik. Sociologen Sara Eldén beskriver omsorgsetik som ”en syn på det moraliska livet som ett nätverk av relationer, och ett bra liv är ett där man bryr sig om personerna man har omkring sig, ser till deras behov och agerar utifrån att de ska ha det bra”.¹⁸ Positionen är förenlig med den formella etikprövningen, som bygger på att inte tillfoga (onödig) skada, men tar den ett steg längre i det att den etiska positionen är att också agera med omsorg gentemot forskningspersonerna. Av detta följer ett aktivt reflekterande över den egna maktpositionen som forskare, hur forskningen kan påverka deltagarna i en bredare bemärkelse och en strävan att decentrera själva kunskapsproduktionen. Ett ideal kan sägas vara att forska *med* snarare än *om* de deltagande forskningspersonerna.¹⁹

Så tydligt är en omsorgsetisk position normalt sett inte framskriven i historievetenskaplig forskning, även om jag menar att strävan att lyfta fram tidigare dolda gruppers historia nog bör förstås som omsorgsetiskt. Här borde med andra ord denna text sluta med ett passionerat argument för en uttalad omsorgsetik i historisk forskning. Och någonstans önskar jag att jag hade kunnat skriva det argumentet. Det hade passat in i en äldre arbetar- och kvinnohistorisk tradition såväl som i en något mindre gammal tradition av homohistoria. Hur skulle då en omsorgsetik kunna se ut riktad mot arbete med arkivmaterial där många av personerna bakom är döda?

En del forskare argumenterar för ett utvidgat skadebegrepp som också bör inkludera närstående efterlevande. Enligt dessa bör vi i vår forskning visa omsorg om efterlevande genom att hantera känsliga personuppgifter varsamt och/eller helt utelämna dem.²⁰ Andra forskare tar en ännu mer

18 Sara Eldén, *Forskningsetik. Vägval i Samhällsvetenskapliga studier*, Lund 2020, s. 54.

19 Eldén 2020, s. 53–55. Det går också att argumentera för att muntlig historia, som jag uppfattar som ett fält med ett mer levande samtal om etik än resten av disciplinen, tenderar att skriva in sig i en omsorgsetisk position. Se till exempel Robert Nilsson Mohammadi, *Den stora gruvstrejken i Malmfälten. En muntlig historia*, Stockholm 2018; Susan Lindholm, *Remembering Chile. An Entangled History of Hip-hop in-between Sweden and Chile*, Malmö 2016; Joakim Glaser, *Fotboll från Mielke till Merkel. Kontinuitet, brott och förändring i supporterkultur i östra Tyskland*, Malmö 2015; Emma Strollo, *Det städade folkhemmet. Tyskfödda hembiträden i efterkrigstidens Sverige*, Linköping 2013; Sanela Bajramović, *Hierarchical Sisterhood. Supporting Women's Peacebuilding through Swedish aid to Bosnia and Herzegovina 1993–2001*, Örebro 2018; Kristin Linderöth, *Kampen om välfärdsarbetets värde. Fackligt aktiva kommunalare minns strejken 2003*, Lund 2020.

20 Holly Crossen-White, "Using digital archives in historical research. What are the ethical concerns for a 'forgotten' individual?", *Research Ethics* 2015:2; Francesca Moore, "Tales from the archive. Methodological and ethical issues in historical geography research", *Area* 2010:3.

uttalad position för att vi behöver förhålla oss till de döda på ett sätt som liknar de levande.

Etikern Josie Fisher menar att källan till att vissa handlingar gentemot de döda är etiskt fel är att det finns pågående relationer mellan de döda och de levande. Av detta följer att de döda kan skadas eller gynnas, genom handlingar de levande utför som går mot eller med de dödas intressen. Fisher exemplifierar med testamenten, som är ett sätt varigenom döda kan genomdriva sina önskemål gentemot de levande, och menar att detta kan utsträckas till andra liknande former av uttryckta eller kända önskemål.²¹

Arkitekturhistorikern Rebecca McLaughlan går ännu längre och argumenterar för att vi bör forska utifrån en etik av reciprocitet. Det vill säga att vi bör visa omsorg om de döda forskningspersoner som återfinns i arkivet genom att lyssna på deras berättelser, men också genom att låta vår forskning återspegla deras begär och värderingar. Därigenom menar McLaughlan att vi kan erkänna det bidrag som personerna bakom vårt källmaterial gör till vår forskning på ett sätt som liknar det erkännande vi ger en (levande) medförfattare.²²

Jag är försiktigt negativ till denna position, även om jag kanske inte riktigt likt bioetikern John Harris helt vill avfärda tanken på att de döda kan lida skada som "self-indulgent nonsense at best, and at worst a crime against humanity".²³

Jag håller det för troligt att de flesta av de män som omnämns i mitt källmaterial inte hade velat att jag publicerade namn eller andra detaljer som möjliggjorde identifiering av dem. Det är till och med ganska troligt att många inte hade velat att jag öppnade gamla sår genom att återvända till källmaterialet. Detsamma kan nog antas gälla för deras eventuella efterlevande i de fall männen är döda.²⁴ Förhållandet kompliceras ytterligare av att jag, till skillnad från till exempel McLaughlan, arbetar med källor där utsagor från hundratals olika individer med sinsemellan olika och stundtals direkt konfliktfyllda relationer återfinns. Frågan är om det ens är möjligt att hitta en position av reciprocitet där både förövare och offer kan inkluderas, och där båda visas omsorg?

21 Josie Fisher, "Harming and benefiting the dead", *Death Studies* 2001:7.

22 Rebecca MacLaughlan, "Towards an ethic of reciprocity. The messy business of co-creating research with voices from the archive", *Cultural Studies Review* 2018:2. Se också Francesca Moore, "Historical geography, feminist research and the gender politics of the present", *Geography Compass* 2018:9; Jutta Ahlbeck-Rehn, "Underkuvade kunskaper och genealogins möjligheter", *Sociologisk forskning* 2010:2.

23 John Harris, "Doing Posthumous Harm", i *The Metaphysics and Ethics of Death: New Essays*, James Stacey Taylor (red.), New York 2013, s. 214.

24 Jämför med Susan C. Lawrence, *Privacy and the Past. Research, Law, Archives, Ethics*, New Brunswick 2016, s. 10–13.

De döda kan inte tala, hur mycket vi än kan tycka oss frambesvärja dem. Genom att anta en omsorgsetisk position tror jag därför att vi riskerar att osynliggöra, också inför oss själva, den absoluta asymmetri som finns i makt mellan historikern och källorna. Källmaterialet är ju i någon mening dött, det är kvarlevor från människor som funnits i en tid skild från vår egen. Historikern som träder in i arkivet möter oftast material som inte varit avsett för hennes ögon och läser det oftast på ett sätt som inte varit det avsedda när kvarlevorna blev till.²⁵ Vi behöver därmed stå ensamma med ansvaret för vår framställning byggd på källorna, och det epistemiska våld vi utövar gentemot källorna. Jag tror helt enkelt inte att vi, för att parafrasera Spivak, fullt ut kan föreställa oss den makt och de begär som befolkar de genom anonymiseringen namnlösa subjekten som utgör det förflutnas *andre*.²⁶

I all sin förflutna eländighet och tilltrasslade maktrelationer är det vidare inte helt självklart vem jag som historiker egentligen skulle kunna solidarisera mig med. De nedslående berättelser och människoöden som skymtar fram i polisens rapporter saknar i mycket en part att uppenbart visa solidaritet med. Visst skulle det gå att skriva en berättelse om förtryckta homosexuella, men det faktum att många misstänkta aktivt undvek kategoriseringen samt att delar av deras sexuella praktiker är svåra att förena med samtidens sexualmoral gör att en sådan berättelse hade klingat falskt. På samma sätt är det inte helt enkelt att solidarisera sig med de unga, stundtals mycket unga, halvkriminella män som förefallit ha navigerat dolda skär mellan agens och offerskap, mellan utpressning och övergrepp. Och finns här inte också ett argument för en möjlig solidarisering med i grunden folkhemshyggliga kriminalare, som ibland i min fantasi förefaller ha klivit in i rapporterna rakt ur en roman av Sjöwall/Wahlöö?

Men källmaterialet öppnar onekligen upp för känslor. När jag klivit ur arkivet har jag ofta med mig en känsla av sorg och vanmakt över att ha fått glimta alla dessa nedslående människoöden. Någonstans vill jag gärna tro att min forskargärning bidrar till att göra dessa människor sörjbara och därmed i någon mening ger dem ett postumt människovärde som deras samtid förnekade dem.²⁷ Samtidigt är jag helt oförmögen att ge dem omsorg, vi är ju skilda av tiden som omöjliggör reciprocitet, och även om mitt möte med arkivmaterialet påverkar mig så påverkar det ju knappast de människor som avspeglas i källorna.

I stället tror jag att ett möjligt svar kan finnas hos historikern Antoon de Baets, som argumenterar för att de döda inte enbart kan förstås som döda

25 Carolyn Steedman, *Dust*, Manchester 2001, s. 75.

26 Jämför Gayatri Chakravorty Spivak, "Kan den subalternen tala?", i *Subalterniseringen och den globala utopin*, Hägersten 2014.

27 Judith Butler, *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*, London 2004, s. 19–49.

kroppar (kvarlevor) utan att de också bör förstås som före detta människor. Eftersom de döda är helt försvarslösa och därmed mycket sårbara väcker de, menar de Baets, känslor av omsorg hos oss vilket pekar på att vi har ett ansvar gentemot de döda. Det vill säga: de döda existerar i ett tillstånd bortom de fysiska kvarlevorna. Därmed har vi som nu lever ett ansvar gentemot de döda som liknar det ansvar vi har gentemot de levande. Även om de döda saknar mänskliga rättigheter, och därmed en rätt till integritet, så menar han att vi behöver behandla också de döda med värdighet och respekt. Samtidigt pekar de Baets på närvaron av en ständig avvägning mellan de dödas värdighet och värdet av den kunskap som kan produceras genom vår forskning.²⁸

Disciplinen som etik? Forskning som dygdetik

Jag instämmer med de Baets om att de levande har ett ansvar gentemot de döda, och det ansvaret kräver ett etiskt förhållningssätt till de kvarlevor de döda lämnat efter sig (i detta sammanhang främst kvarlevor i arkivet). Vidare menar de Baets, vilket jag också instämmer i, att historiker (här i betydelsen medlemmar i gemenskapen av akademiskt verksamma historiker) har ett särskilt ansvar gentemot det förflutnas människor. Vi ska inte enbart behandla dem med respekt utan också sträva efter att, inom ramen för den fria forskningen, söka sanningar om det förflutna i sin helhet. Detta kräver en vilja att också söka det smärtsamma, det som förbigåtts med tystnad eller det som omgärdats av tabun.²⁹

I detta tror jag att det går att hitta ett etiskt förhållningssätt som går bortom (den till historievetenskapen ganska illa anpassade) proceduren i den formella etikprövningen och de omöjligheter en omsorgsetisk position innebär. Eller kanske snarare att den yttersta garanten för att historievetenskaplig forskning är etiskt genomförd ryms inom vår disciplin. Här ansluter jag mig till historikern Herman Paul som menar att historievetenskapen kan studeras genom de praktiker den omfattar, och att det därigenom går att fånga vad han benämner som epistemiska dygder. Genom att omfamna dessa dygder antar vi också subjektpositionen som vetenskapliga persona.³⁰

Möjligen riskerar detta att uppfattas som ett cirkelargument, att den etiskt

28 Antoon de Baets, "A declaration of the responsibilities of present generations towards past generations", *History and Theory* 2004:4; Antoon de Baets, "A historian's view of the right to be forgotten", *International Review of Law, Computers and Technology* 2016:1-2.

29 Antoon de Baets, *Responsible History*, New York 2009, s. 152.

30 Herman Paul, "What is a scholarly persona? Ten theses on virtues, skills, and desires", *History and Theory* 2014:3; Herman Paul, "Performing history. How historical scholarship is shaped by epistemic virtues", *History and Theory* 2011:1.

acceptabla forskningen är den som utförs av en dygdig historiker hjälper oss inte nödvändigtvis att finna vägen till hur den historievetenskapliga disciplinens epistemiska dygder ser ut eller hur vi ska förkroppsliga dem i vår forskning. Här vill jag också vara tydlig med att det försök till svar jag nu kommer föra fram knappast är vare sig allomfattande eller slutgiltigt. Tvärtom hoppas jag på att denna högst tentativa text kan bidra till en levande diskussion om våra olika och/eller gemensamma epistemiska dygder.

För mig kretsar ett sådant svar kring viljan (eller begäret för den som så vill) till sanningar om det förflutna, och de tillkomstvillkor som omgärdar produktionen av sanningar om det förflutna inom historievetenskapen som disciplin. Här hämtar jag min förståelse från Michel Foucault, som ställer upp *disciplinen* som en viktig begränsande princip för att ordna en specifik diskurs. Inom disciplinen, i detta fall historievetenskap, regleras de sanningar som är möjliga att uttala av ”en samling metoder, en korpus av påståenden som hålls för sanna, ett spel av regler och definitioner och av tekniker och instrument”.³¹ Men, fortsätter Foucault, disciplinen är inte i första hand begränsande i meningen att den tystar vissa utsagor eller kräver en trogen återupprepning av andra. Tvärtom är disciplinens främsta sätt att fungera att möjliggöra ständigt nya utsagor som ryms inom dess gränser. Konkretiserat till verksamheten som akademisk historiker är det uppenbart att vår disciplin ställer upp gränser för perspektiv, teori och metod såväl som för institutionella förhållanden och procedurer för produktion och publicering av sanningar om det förflutna. Den som kan förhålla sig till dessa gränser vinner inträde i denna diskursens ordning (eller kanske detta diskursens ordensväsende), och i disciplinens styrka ligger att denna någon kan vara vem som helst som omfamnat disciplinen.³²

För Foucault är den självpåtagna och levda begränsningen en central del i att bli ett etiskt subjekt. Till skillnad från den ofrivilliga underkastelsen eller blinda lydningen inför en moralisk kod – i detta fall möjligen representerad av Myndigheten för etikprövning och dess stelbenta etikprövningsprocess – sker detta genom en djupare självkänedom varigenom vi avgränsar en del av oss själva som är förbunden med vår moraliska praktik – i detta fall kanske ett erkännande av vår djupa vilja till sanning om det förflutna.³³

Kanske är det till och med så att vi inte bara har ett begär till utan också en plikt att säga sanningar om det förflutna.³⁴ Samtidigt tror jag att vi är plågsamt medvetna om att de sanningar vi uttalar aldrig kan vara totala

31 Michel Foucault, *Diskursens ordning*, Stockholm 1993, s. 22.

32 Foucault 1993, s. 21–26.

33 Michel Foucault, ”What is Enlightenment”, i *The Foucault Reader*, Paul Rabinow (red.), Harmondsworth 1991.

34 Jonathan Gorman, ”Historians and their duties”, *History & Theory* 2004:4, s. III–II2.

eller ens helt sanna då vi är begränsade av källorna. Vi kan bara bygga våra framställningar på vad som finns i källorna; vi har ett åtagande mot källorna att visa hur vi kommer fram till våra slutsatser och vi behöver vara öppna med om de källor vi studerat är avvikande eller typiska i vårt arkiv. Vidare tror jag det är arkivet som ordnande princip, och de spår av det förflutna som ordnas som källor genom arkivet, som är historikerns huvudsakliga sanningsanspråk.³⁵ Genom att tillskriva källorna ett veto mot vissa framställningar skiljer vi också ut historia från andra former av berättande.³⁶

Till detta vill jag lägga ett förhållningssätt som kan beskrivas som kritik, men då kritik som inte enbart en metod utan också som sammanflätad med en etik för både oss själva och arbetet med historiska källor. Det innebär ett närmande till källorna som utgår från och accepterar existensen av de kategoriseringar som finns i dem, men som samtidigt tar som sin främsta uppgift att träda in i en utforskande relation till dessa kategorier. Samtidigt som jag måste beskriva det epistemologiska system varigenom källorna blir begripliga behöver jag söka villkoren för själva systemets funktion och efter bästa förmåga skymta en horisont där systemet synes nå en yttersta gräns. Därigenom vill jag också söka vända den analytiska blicken bort från de kategorier och sanningar källorna tar för givna för att därigenom kanske kunna ana det gungfly av skiftande betydelser och aldrig realiserade möjligheter det förflutna bär med sig.³⁷

Avslutande diskussion

I denna text har jag försökt beskriva några av de specifika etiska utmaningar jag mött i mitt arbete med arkivmaterial som innehåller känsliga personuppgifter. Med utgångspunkt i detta vill jag försöka mig på att ställa upp sex påståenden som förhoppningsvis kan vara del i ett fortsatt samtal om etiska frågor i historia som disciplin.

1. *Vi bör följa lagen, men det räcker inte.*

Även om det självfallet ibland kan vara rätt att bryta mot orättfärdiga eller oetiska lagar så bör vår utgångspunkt som historiker vara att vi ska följa lagen om etikprövning. Särskilt menar jag att detta gäller när vi är anställda vid ett universitet, och därmed i formell mening

35 Patrick Joyce, "The gift of the past. Towards a critical history", i *Manifestos for History*, Keith Jenkins, Sue Morgan & Alun Munslow (red.), London 2007, s. 89–90.

36 Jämför med Farge 2019, s. 84.

37 Foucault 1991; Judith Butler, "What is critique? An essay on Foucault's virtue", i *The Political*, David Ingram (red.), Malden 2002; Joan Scott, "History-writing as critique", i *Manifestos for History*, Keith Jenkins, Sue Morgan & Alun Munslow (red.), London 2007; Scott 1999.

också är statstjänstemän. Men jag vill bestämt hävda att lagen om etikprövning, och den processetik den bygger på, i sig inte är tillräcklig för att vi ska kunna säga att vi genomfört vår forskning på ett etiskt sätt. Som bland andra Thor Tureby övertygande argumenterat för ställer lagen om etikprövning i vissa situationer till och med upp hinder för en etisk forskning inom vissa traditioner.³⁸ Vidare täcker lagen bara de fall av arkivforskning där materialet innehåller spår av nu levande människor. Men det bör inte i sig ge historiker som arbetar med en något äldre tid (låt oss säga hundra års distans för att vara på en ganska säker sida) *carte blanche* att underlåta att tydliggöra sina etiska ställningstaganden.

2. *De döda är absolut maktlösa, vilket avkräver oss ett stort ansvar.*
De döda är bortom vår räckvidd, men samtidigt ligger de kvarlevor de döda lämnat efter sig bortom deras räckvidd. I den meningen har vi en absolut makt över de döda, eller i varje fall en absolut makt över hur deras kvarlevor i arkiven ska behandlas, förstås och presenteras. De döda kan inte protestera mot hur vi arbetar med deras kvarlevor. Den maktpositionen kräver att vi också tar ansvar för hur vi behandlar kvarlevor.
3. *Det går inte att visa omsorg eller solidaritet gentemot de döda.*
Omsorg och solidaritet förutsätter en reciprocitet mellan forskare och forskningsperson, och öppnar för förändring av båda ingående parter. Vidare är omsorgsetiken ett sätt att navigera, förebygga och i värsta fall hantera den skada som riskerar att tillfogas forskningspersonen genom deltagandet i forskningen. Jag menar att de döda varken kan ingå i ömsesidiga relationer med forskaren eller ta skada av vår forskning, vilket därmed omöjliggör omsorgsetiken i relation till arkivmaterial (förutsatt att de som förekommer i källorna antingen är döda eller på något annat sätt är bortom historikerns räckvidd).
4. *Arkivarbete är ett ingrepp mot de dödas integritet (om de hade haft någon).*
För mig är en central del i det ansvarstagandet att erkänna att det arbete vi utför i ett arkiv som innehåller känsliga personuppgifter hade inneburit en kränkning av de omtalade personernas integritet om de hade levat. Därmed förordar jag ett så långt gånget skydd av känsliga personuppgifter som forskningsfrågorna tillåter. Rent konkret innebär det att vi inför forskningsprojekt behöver formulera en plan för hur vi ska ta med oss, förvara och redovisa de uppgifter vi hittar i arkivet. Att gå in i arkivet och träda ut en arbetsdag senare med tusentals bilder uppladdade i en kommersiell molntjänst för senare

³⁸ Thor Tureby 2019, s. 21.

omsorgsfull analys på arbetsrummet ger förvisso en omistlig känsla av effektivitet, men är knappast ett varsamt sätt att hantera känsliga personuppgifter. Vidare hoppas jag att de flesta av oss intuitivt känner en vilja att inte i onödan publicera personnamn eller andra detaljer som gör utsatta människor ur det förflutna lätta att identifiera. Vi bör därmed sträva efter att behandla känsliga personuppgifter med en hög grad av konfidentialitet. Här vill jag med andra ord argumentera för att vi när vi stiger in i arkivet ska bete oss *som om* de döda hade en laglig rätt till integritet.

5. *Historikerns första dygd: Det goda hantverket.*

Med utgångspunkt i ovanstående vill jag hävda att en väg fram till en etik för arkivet är att söka vår dygd som historiker. För mig ligger en stor del av dygden i det goda hantverket, som vi kanske kan förstå som en kärna i vår epistemiska gemenskap: att vi medvetet begränsar oss till framställningar som har täckning i källorna, att vi representerar källorna på ett så sant sätt som möjligt samt att vi nogsamt redovisar grunderna för våra tolkningar och de analytiska ramarna som gjort tolkningarna möjliga. Utan denna grund tror jag inte en dygdig historievetenskap är möjlig.

6. *Historikerns andra dygd: Att skärskåda det förflutna för att kunna skärskåda oss själva.*

Vidare vill jag argumentera för att en ytterligare del av dygd ligger i det kritiska mötet med arkivet. För mig framstår det som att enbart återberätta vad som finns i arkivet inte kan motivera det ingrepp mot de döda det innebär. Därför strävar jag efter att också utmana, dekonstruera och påvisa gränserna för det vetande som återfinns i källorna, en tolkning som de döda antagligen inte hade gjort eller ens känt igen sig i. Det gör jag väl medveten om att jag som historiker är situerad i nuet, och därmed blir det kritiska förhållningssättet att närma mig det förflutna ytterst ett sätt att historisera vår samtid (och därmed ställa upp samtidens vetanderegim som något vars horisont och gränser går att utmana och undfly).

I denna text har jag resonerat med utgångspunkt i att det som sker i mötet med arkivmaterial är kvalitativt annorlunda än det som sker i mötet med levande människor. I någon mening är vi så klart maktlösa inför arkivet, det som finns är det som finns, men samtidigt är arkivmaterialet helt maktlöst och stumt inför hur vi väljer att använda det. Detta menar jag ställer krav på ett etiskt förhållningssätt hos den som närmar sig arkivmaterial i sin forskning, och då särskilt den som vill använda kvarlevor som innehåller känsliga personuppgifter. Jag menar också att en följd av detta är att vi inte

obearbetat kan ta över etiska riktlinjer som utarbetats för forskning om och med levande människor. Både process- och omsorgsetik har förtjänster, men jag vill mena att de har alltför stora brister i relation till de döda människor vi kan spåra via kvarlevor i arkivet för att vara fruktbara grunder för en etik för arkivet. I stället har jag argumenterat för att vi behöver artikulera en epistemisk gemenskap som bygger på ett dygdigt sätt att arbeta med arkivmaterial. Min förhoppning är att detta inlägg inte blir ett ensamt, och jag är helt förvissad om att jag inte har slagit fast en slutlig sanning. Det var heller inte syftet, utan jag ser med tillförsikt fram emot en levande diskussion om etiska frågor, i seminarierum och föreläsningssalar såväl som i *Scandia* och andra publicerade fora.

Summary

An ethics for the archive

In comparison to disciplines within the humanities and social sciences working directly with living humans, as well as in comparison to oral history, historians primarily working with archival sources lack a living discussion on ethics in connection with our methods. At the same time, archival sources that contain sensitive personal information are central in many fields – such as queer history – and the Swedish Ethical Review Authority has recently started to examine academic compliance with the Law on Ethical Review.

In relation to this and the need to find an ethical approach to my own sources, this essay is an attempt to stimulate a discussion on how historians can work with sensitive archival sources in an ethical manner. I do so by deliberating on three ethical positions – process ethics, ethics of care and duty-based ethics – and an attempt to reason regarding their respective consequences and benefits in terms of working with archival sources. The essay ends with an argument in favour of duty-based ethics and critique as a way to construct ourselves as ethical subjects in relation to our duty as historians.

Keywords: archival sources, procedural ethics, ethics of care, duty-based ethics, critique as ethics